

Tiina Koivikko

Pohdintoja psykoanalyttisen ajattelun muutoksesta¹

Vaikka puhun muutoksesta, aloitan lainaamalla sata vuotta vanhaa tekstiä:

”Olemme usein kuulleet väitettävän, että tieteiden pitäisi rakentua selkeille ja tiukasti määritellyille peruskäsitteille. Todellisuudessa ei mikään tiede, ei edes kaikista eksaktein, saa alkuaan tällaisista määritelmistä. Todellisen tieteellisen työn alku koostuu ilmiöiden kuvaamisesta ja etenee niiden ryhmittelyyn, luokitteluun ja keskinäisten yhteyksien osoittamiseen. Tässä kuvailevassa vaiheessakaan ei ole mahdollista olla soveltamatta materiaaliin tiettyjä abstrakteja ajatuksia, jotka eivät pohjaudu pelkästään havaintoihin. Tällaiset ajatukset ovat korvaamattomia, kun materiaalia työstetään eteenpäin. Aluksi niiden täytyy olla jossain määrin avoimia. – – Niiden pysyessä tällaisina tulemme ymmärtämään niiden merkitystä tekemällä toistuvia viittauksia havaintoihin. Vaikuttaa siltä, että käsitteet on johdettu näistä havainnoista, mutta todellisuudessa sovitamme havaintoja käsitteisiimme. – – Vasta perusteellisen havaintojen tutkimisen kautta voimme muotoilla tieteellisiä käsitteitä tarkemmin ja enenevästi työstää niitä siten, että niistä tulee hyödyllisiä ja johdonmukaisia laajemmalla alueella. – – Tiedon lisääntyminen ei kuitenkaan suvaitse jäykkyyttä edes määritelmässä. Fysiikka tarjoaa loistavan esimerkin siitä, miten määritelmiksi vakiintuneet peruskäsitteet muuttavat jatkuvasti sisältöään.”² (Freud 1915a, 117.)

Sitaatti on Freudin vuonna 1915 ilmestyneistä metapsykologisista artikkeleista, jotka kuvaavat hänen ajattelussaan keskeisiä käsitteitä, viettejä, torjuntaa ja tiedostamatonta.

Freud ei halunnut kanonisoida tekstejään vaan kirjoittaa jatkuvan havaintoihin perustuvan uudelleen arvioinnin välttämättömyydestä. Havainnot ovat kaikkea sitä, mitä kuulemme, koemme ja opimme potilailtamme. Näin kliininen työ ja teoria ovat jatkuvassa vuoropuhelussa keskenään. Pyrkimys hahmottaa potilaan materiaalia suhteessa metapsykologiaan tekee ymmärryksestä psykoanalyttista. (Schmidt-Hellerau 2016.) Moderni hahmotus siitä, mitä psykoanalyttisessä kohtaamisessa tapahtuu ja mitkä ovat parantavia tekijöitä, on erilainen kuin 1900-luvun alussa. Freudin ajattelussa torjuttujen traumaattisten muistojen, fantasioiden ja toiveiden sekä niihin liittyvien affektien mieleen palautuminen oli keskeistä. Vastavuoroisuudesta, yrityksestä saavuttaa toinen ja toisaalta suojautua vastavuoroisuudelta on tullut toinen keskeinen tutkimuksen kohde psykoterapeuttisessa työssä. Siihen, miten tässä onnistutaan, vaikuttavat kohtaamisen molemmat osapuolet. Yhden hengen psykologia on muuttunut kahden hengen psykologiaksi. Ajattelun muutokseen ovat vaikuttaneet lukuisten muiden ohella Yhdysvalloissa työskennellyt Loewald ja brittiläiset Bion ja Winnicott, joiden ajattelu on heijastunut esimerkiksi sellaisissa Veikko Tähkän käsitteissä, kuten

empaattinen kuvailu ja kehitysobjekti. Kulttuurin muutos vaikuttaa myös psyykkisen kärsimyksen ilmenemiseen ja oireisiin. Modernissa länsimaisessa kulttuurissa, jossa kaikki käy, torjutulla seksuaalisuudella ei ole samanlaista merkitystä kuin 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun Wienissä. Nuoret naiset eivät pyöryle tai saa hysteerisiä halvauksia. Meidän kulttuuriamme on nimitetty autistoidiksi ajaksi, jolle tyypillisiä oireita ovat vieraantumisen sisäisestä maailmasta ja toisista, narsismi ja tyhjyyden kokemus (Ahumada 2016).

Esityksessäni kuvaan psykoanalyttisen ajattelun muutosta yhdestä näkökulmasta eli siitä, miten käsitys tiedostamattomasta on muuttunut. Käsittelem aluksi Freudin näkemystä ja sen jälkeen kahta modernia tapaa hahmottaa tiedostamatonta: ensimmäiseksi objektisuhdeteoriaan perustuvaa hahmotusta ja tiedostamatonta sitoutumista pahaan, sekä toiseksi ranskalaisen Laplanchen ajattelua.

Tiedostamattoman merkitys on säilynyt

Psykoanalyttinen teoreettinen ajattelu on pirstoutunut, ja monet nojautuvat kliinisessä työssään muuhun viitekehykseen kuin klassiseen teoriaan. Erityisesti viettiteorian merkitystä on kritisoitu. Tiedostamaton on metapsykologinen oletus, jonka kaikki psykoanalyttisesti työskentelevät edelleen allekirjoittavat. (Schmidt-Hellerau 2016.) Tiedostamattomat motiivit ohjaavat meitä ja selittävät inhimillisen toiminnan irrationaalisuutta. Näin ollen myös oireiden ja usein psyykkisen kärsimyksen tausta on tiedostamaton. Tämä koskee neuroottisia oireita ja hauraammin rakentuneille persoonallisuuksille tyypillistä epävakautta. Tiedostamaton on tiedostamaton: emme tiedä mitä se on. Näin ollen kenelläkään ei ole totuutta tiedostamattoman luonteesta. Mallit ja metaforat ovat näkökulmia ja yrityksiä antaa muotoa tavoittamattomalle.

Freud piti oletusta tiedostamattomasta perusteltuna, koska se tarjosi selityksen ilmiöille, joita oli muutoin vaikea ymmärtää. Tällaisia ilmiöitä ovat pakko-oireet, fobiat ja konversio-oireet, virhetoiminnot, unet ja inhimillisen toiminnan ristiriitaisuus. Vuonna 1900 ilmes-

tyneessä Unien tulkinta -teoksessaan Freud käytti unia ja niiden taustalla olevaa unityötä havainnollistamaan käsitystään mielen kerrokista eli tietoisesta, esitoisesta ja tiedostamattomasta, joka koostuu kielletyistä ja torjutuista toiveista ja fantasiaista. Näiden taustalla ovat vietit, jotka pitävät mieltä otteessaan. Neuroottiset oireet ja unet ovat kompromissimuodotelmia kiellettyjen esiin pyrkivien viettitoiveiden ja niihin kohdistuvan sensuurin välillä. (Freud 1900.) Ferro viittaa Civitaresen vertaukseen. Tämän mukaan Freudin tiedostamaton on vanhila, josta jotkut vangit pääsevät pakenemaan unien tai virhetoimintojen valepuvuissa. (Ferro 2016.) Tiedostamaton ei ole kuollut vaan havainnoi jatkuvasti ympäristöä. Freud kirjoitti jo 1915, että tiedostamaton vuorovaikutus toimii ihmisten välillä eli tiedostamattomat kommunikoivat keskenään (Freud 1915b). Tiedostamattoman logiikka noudattaa primääriprosessia, jonka toiminta ilmenee sellaisina ilmiöinä kuten tiivistymä, siirtymä ja vastakohtien läheisyys. Tiedostamattoman aikakäsitys ei ole lineaarinen: menneisyyden eri tasot ja nykyisyys sekoittuvat ja sen sisältö tulee uudelleen tulkituksi.

Ihminen suhteessa olevana: objekti ja objektisuhdeteoria

Seuraavaksi kuvaan objektia ja objektisuhdeteorioita. Psykoanalyttisessa kirjallisuudessa ei ole yhtä objektin määritelmää. Objekti voi tarkoittaa yhteydestä riippuen joko ulkoisen todellisuuden objektia tai sisäistä objektia eli objektirepresentaatiota. Ulkoiset objektit ja niiden ominaispiirteet ovat kaikkien havaittavissa riippumatta siitä, minkälaisia toiveita tai tunteita niihin mielessämme sijoitamme. Havainnoimme ulkoista todellisuutta aina itsemme, aistiemme ja sisäisen maailmamme kautta, joten tässä suhteessa ulkoisen ja sisäisen todellisuuden raja on häilyvä. Samalla kun havaitsemme jotain ulkopuolellamme olevaa, havaitusta tulee osa sisäistä maailmaamme. Myös objektisuhde-termiä käytetään väljästi. Mielen rakentumisen näkökulmasta objektisuhdet tarkoittavat kaikkea lapsen ja aikuisen ja ympäristön suhteessa oloa riippumatta siitä,

ovatko erillinen itse ja objekti kokemuksellisesti olemassa. (Hämäläinen 2010.)

Objektisuhdeteoriaan perustuvassa ajattelussa tiedostamattomasta tulee asuttu. Sen asukkaita ovat sisäiset objektit tai sisäiset objektisuhteet, jotka koostuvat kahdesta osasta eli sisäistyneestä kokemuksesta itsestä suhteessa objektiin ja objektista suhteessa itseeseen. (Ogden 1983.) Freud ja Klein painottavat sisäisen merkitystä, kun taas objektisuhdeteoreetikot ajattelevat, että sisäinen maailma syntyy todellisten kokemusten pohjalta. Sisäinen ei ole kuitenkaan suora toisinto todellisesta vuorovaikutuksesta vaan tulkinta, jota suojausmekanismet värittävät. Sisäisen ja ulkoisen painotukset vaihtelevat eri ajattelijoilla. Fairbairn, Joseph Sandler, Kernberg ja Ogden ovat tunnettuja analyytikoita, jotka ovat käyttäneet objektisuhdeteoreettista näkökulmaa.

Sisäisellä objektilla ei ollut asemaa Freudin teoreettisessa ajattelussa, vaikka hänen teksteissään on useita kuvauksia siitä, miten osia objekteista ja ympäristöstä internalisoidaan psyykkisen kehityksen eri vaiheissa. Paljon kirjoittanut, San Franciscossa työskentelevä psykoanalytikko Ogden pitää Freudin käsitystä ylimmän synnystä ja kuvausta menetyksen sisäistymisestä pohjana myöhemmälle teorialle sisäisistä objektisuhteista. Freud kuvaa, miten ristiriitainen suhde menetettyyn objektiin jatkuu sisäistettynä suhteena objektia edustavan ja muistuttuvan minän osan ja siihen vihamielisesti ja tuomitsevasti suhtautuvan minän osan välillä. (Ogden 2012.) Kleinin ajattelussa sisäisen objektin käsite oli ensisijainen. Hänen mukaansa vastasyntyneellä on kokonainen vaikkakin löyhästi rakentunut minä, joka on suhteessa kokonaiseen objektiin. Vietti-pohjainen annihilaatioahdistus saa vauvan suojautumaan omalta tuhoavuudeltaan halvomalla kokemusmaailma hyvään ja pahaan. Tiedostamaton fantasia on keskeistä ja kokemus jakaantuu ulkoisesta todellisuudesta riippumatta. Lohkomalla varhaisen kokemuksen toisistaan erillisiin osiin vauva pystyy luomaan turvallisen ympäristön, jossa ottaa vastaan äidin hoivaa ja jonka ulkopuolelle destruktiiivisuus ja pahantahtoisuus jäävät. (Ogden 1983.)

Fairbairn julkaisi tärkeimmät työnsä 1940-lu-

vun alkupuolella ja loi pohjan objektisuhdeteorialle. Toisin kuin Klein hän ajatteli, että aggressio on sekundaarista ja pohjautuu todellisiin pettymyksiin äidin ja vauvan suhteessa. Fairbairn loi mielen toiminnasta metaforan, jonka lähtökohta on pyrkimyksessä vuorovaikutukseen. Affektiivisesti ladatut sisäiset objektisuhteet ovat toimintaa motivoiva voima. Kokemukset ensimmäisessä maailmansodassa ja työskentely fyysistä ja henkistä väkivaltaa kokeneiden lasten kanssa herättivät Fairbairnin kiinnostuksen sietämättömän sisäistymiseen ja dissosiaatioon itsekokemuksen ulkopuolelle. Hän ajatteli, että varhaisessa kehityksessä torjutuksi tulevat kokemukset, jotka liittyvät todellisiin epäonnistumisiin äidin ja vauvan suhteessa. Epäonnistuminen vastavuoroisuudessa jakaantuu kahteen ryhmään: hylätyksi tulemiseen ja toisaalta liiallisen kiihotuksen kokemukseen esimerkiksi äidin ahdistuksen vuoksi. Nämä ulottuvuudet saattavat olla saman kokemuksen eri puolia.

Kleinin tavoin Fairbairn ajatteli, että vauvalla on kokonainen, tosin hauras itse, joka jakaantuu sietämättömien kokemusten seurauksena. Keskeinen itse, joka on osittain tietoisuuden piirissä, syntyy varhaisen suhteen tyydyttävistä puolista ja siedettävistä pettymyksistä. Sisäiset objektisuhteet määräävät yksilöllistä tapaa hahmottaa todellisuutta ja luoda suhteita toisiinsa. Traumaattisten kokemusten seurauksena sisäisistä objektisuhteista tulee suljettu systeemi, joka vääristää todellisuutta ja johon toisella ei ole pääsyä muutoin kuin tietyn roolin esittäjänä. (Scharff & Fairbairn Birtles 1997; Ogden 2012.)

Kiinnittymisestä pahaan objektiin

Dekkareiden harrastajat tuntevat kirjailija Fred Vargasin ja komisario Adamsbergin. Seuraava katkelma on kirjasta, jossa Adamsberg tutkii vuoristossa aluksi suden hyökkäyksiltä vaikuttaneita murhia. Sylliseksi paljastuu susitutkija, joka on naamioinut murhat suden raatelujäljiksi.

”Hän [Adamsberg] piti susista kovasti, samaan tapaan kuin ihminen pitää painajaisunistaan. Koko Pyreneiden vuoristossa viettämän-

sä lapsuuden hän oli saanut kuulla vanhusten kertoilevan sankaritarinoita Ranskan viimeisistä susista. Kun isä lähetti iltapimeällä yhdeksänvuotiaan poikansa vuoripolulle hakemaan risuja sytykkeiksi, vastaan ei ollut panemista, ja poikanen kuvitteli näkevänsä keltaisten silmien seuraavan hänen kulkuaan polun molemmin puolin. Hän muisti isän sanoneen, että ne loistavat pimeässä kuin kekäleet, poika, suden silmät loistavat pimeässä kuin kekäleet. Nykyisinkin käydessään omalla vuoristoseudullaan Adamsberg käveli samoja polkuja iltapimeällä. On toivotonta olla ihminen, koska ihminen kiintyy siihen mikä on pahinta.” (Vargas 2016, 11.)

Ihminen kiintyy siihen, mikä on pahinta. Miksi näin on? Freudin vastauksia ovat viettipohjainen toistamispakko, joka pyrkii traumaattisen kokemuksen hallintaan ja masokistinen tyydytys.

Objektisuhdeteorian näkökulmasta pahaan sitoo vaihtoehdoton kiinnittyminen hylkävään sisäiseen objektiin ja kokemukseen itsestä hylättynä ja nöyrytettyinä. Ogden ajattelee, että sitovia voimia ovat pakko yrittää muuttaa objektia ja rakkauten kaipaus. Lapsen tulkinta hylätyksi tulemisesta on, että hänen rakkautensa on viallista ja destruktiivista. Jos rakastan enemmän, toinen muuttuu.

Seuraava tapaus on Ogdenin 2012 ilmestyneestä kirjasta *Creative readings: Essays on seminal analytic works*. Ogden kuvaa CP-vammaisen 30-vuotiaan miehen analyysia. Analysandi oli ollut kahdeksan vuoden ajan onnettomasti rakastunut naistuttavaansa ja oli kahdesti muuttanut paikkakuntaa naisen perässä. Kun nainen itsepintaisesti torjui analysandin toiveet ja halusi säilyttää suhteen ystävytenä, mies vaipui epätoivoon ja raivoon sekä hautoi itsetuhoisia ajatuksia. Ogdenin mukaan mies tiedostamattaan toivoi, että analyysi pystyisi muuttamaan hänet ja hän näin saisi kaipaamansa naisen. Kun analysandi oli voimakkaiden tunteiden vallassa, hänen oli vammaansa liittyen vaikea puhua ja hallita itkuaan sekä syyjen erityistään. Ogden kuvaa, että hän tunsikin samanlaista hellyyttä ja rakkautta kuin myöhemmin omia pieniä lapsiaan kohtaan. Vähitellen analysandi pystyi kertomaan, miten hänen äi-

tinsä oli nimittänyt häntä vastenmieliseksi kuolaavaksi hirviöksi. Kuvatessaan äitiään potilas ei puhunut pelkästään reaalisesta äidistään vaan myös itseinhosta ja sisäisestä objektista, joka sai hänet hakeutumaan nöyryyttäviin ihmissuhteisiin. Onneton suhde naistuttavaan oli tiedostamattomalla tasolla tyydyttävämpi kuin ei mitään suhdetta. Vuosien työn tuloksena potilas pystyi luomaan ehyemmän kuvan itsestään, hyväksymään vammansa, muuttamaan toiselle paikkakunnalle ja perustamaan perheen. Hoidon onnistumisen kannalta Ogden pitää keskeisenä analyttistä suhdetta, jossa potilas saattoi kokea itsensä rakastetuksi ja arvostetuksi, vaikka siitä ei koskaan puhuttu ääneen. (Ogden 2012.)

Potilaamme luovat tiedostamattaan terapiasuhteista näyttämölle panoja, jotka vastaavat sisäistä käsikirjoitusta. Joseph Sandler kirjoittaa roolivastaavuudesta: Tiedostamattamme vastaamme käsikirjoituksessa annettuihin odotuksiin, esimerkiksi puhumme tarpeettoman kovalla äänellä tai olemme joustavia tai joustamattomia. Näiden ilmiöiden huomaaminen avaa uusia ymmärtämisen mahdollisuuksia. (Sandler & Sandler 1998.)

Ranskalaista psykoanalyttistä ajattelua tiedostamattomasta

Seuraavaksi käsittelen Laplanchen tapaa hahmottaa tiedostamattoman syntyä. Laplanchen ajattelulla on ollut suuri merkitys ranskalaisessa psykoanalyysissa, ja Laplanchen ja Pontaloksen psykoanalyttisten käsitteiden sanakirja on tunnettu ja usein siteerattu. Hänen ajattelussaan tärkeitä käsitteitä ovat avuttomuus ja enigmaattinen viesti. Molemmat termit ovat peräisin Freudilta, joka kirjoitti metapsykologisessa tekstissään enigmaattisesta tiedostamattomasta (Freud 1915b). Freudin tavoin Laplanche korostaa tiedostamattoman seksuaalista luonnetta.

Laplanchen mukaan mielen kerrostumat syntyvät lapsen ja aikuisen suhteessa, joka sisältää tietoisien ja tiedostamattoman viestinnän sekä huolenpidon ja ruumiillisen läheisyyden. Kehittyvän mielen avuttomuus on keskeinen kokemus. Vastasyntynyt on ruumiillisessa

ahdingossaan avuton, mutta samalla myös mieleltään avuton ja täysin riippuvainen äidin huolenpidosta. Fyysisten tarpeiden alueella viestintä tapahtuu lapsesta aikuiseen, mutta seksuaalisuuden alueella suunta on päinvastainen, ja väistämätön suuri asymmetria valitsee aikuisen ja lapsen mielen välillä. Teoksessaan *New foundations for psychoanalysis* Laplanche kirjoittaa:

”Varhainen suhde rakentuu kahdella tasolla: meillä on sekä elävä, avoin ja aidosti molemminpuolinen suhde, jota voidaan pitää todella vastavuoroisena, ja suhde, joka on implisiittisesti seksuaalinen ja jonka alueella ei ole vastavuoroisuutta, koska osapuolet eivät ole samanarvoisia – – tässä meillä on viettelijä ja viety.”² (Laplanche 1987, 103.)

Viettelyn väline on enigmaattinen eli arvoituksellinen ja kätkeytyvä viesti, joka on kompromissi aikuisen tietoisesta ja tiedostamattoman välillä ja josta muistuttaa näin neuroottista oiretta. Sen sisältö on epäselvä aikuiselle itselleen, mutta erityisesti sen avuttomalle vastaanottajalle. Viestin täydellinen tulkinta on mahdoton tehtävä, mikä johtaa tiedostamattoman syntyyn. Esimerkiksi vanhempien intiimi suhde, lasten syntyminen ja sukupuolten ero ovat lapselle arvoituksia. Arvoitukselliset viestit ovat ikään kuin kohtauksia, näyttämölle panoja, joita lapsi ei pysty ymmärtämään.

Aikuisen ja lapsen suhteen vahva kannatteleminen puoli tukee ja suojaa kehitystä. Enigmaattiset viestit välittyvät äidin katseesta ja tavassa olla lapsen kanssa ja ne liittyvät erogeisiin alueisiin, joihin äidin huolenpito kohdistuu ja joilla on rikas tiedostamaton merkitys. Ruumiin rajat ovat kosketuksen ja arvoituksellisen vuorovaikutuksen alueita.

Laplanche nimittää hahmotustaan mielen rakentumisesta yleiseksi viettelysteoriaksi. Viestin kääntäminen tarkoittaa metaforan luomista, jossa koko olemusta aisteja koskettava kokemus saa psyykkisen tulkinnan. Lähtökohdaksi on kokemuksessa mutta fantasiaa muovaa käännöksen sisältöä. Freudin rajatumpi viettelysteoria, josta hän luopui jo 1897, liittyi patologiaan ja yhdisti neuroottiset oireet potilaiden kokemaan seksuaaliseen tunkeutumiseen.

Laplanche erottaa toisistaan implantaation,

joka on hyvänlaatuinen viettely ja patologisen tunkeutuvan intromission (Laplanche 1987). Ajattelua on sovellettu traumaattisten kokemusten, kuten seksuaalisen hyväksikäytön tai väkivallan kohteeksi joutumisen kokemusten ymmärtämiseen. Nämä ovat tilanteita, joissa mieleen tulvi jotain liikaa, yli käsittelykyvyn menevää. Laplanche yhdistää toisiinsa objektien merkityksen ja Freudin ajattelun hengen käsityksessään tiedostamattoman tavoittamattomuudesta ja vieraudesta. Vietti ja tiedostamaton ovat syntyneet arvoituksellisesta viestistä, jonka sisältö heijastelee toisen tiedostamattomaa. Siten tiedostamaton edustaa vierautta, toiseutta, joka ei koskaan ole tavoitettavissa. ”Tiedostamaton fantasia siintää aina horisontissa.” Ajatus tiedostamattomasta loukkaa narcissiamme, mutta vielä hankalampaa on ajatella, ettei sekään alun pitäen ole omaamme. Laplanche vertaa tätä siihen, miten vaikeaa heliosentrisen maailmankuvan omaksuminen on ollut. Puhumme edelleen siitä, miten aurinko nousee ja laskee. (Laplanche 1997.)

Lopuksi

Olen kuvannut objektin ja vuorovaikutuksen merkityksen korostumista psykoanalyttisessä ajattelussa ja sitä, miten muutos on heijastunut käsitykseen tiedostamattomasta. Samalla olen halunnut korostaa psykoanalyttisen ajattelun elävyyttä.

Viitteet

1. Kirjoitus perustuu Poliklinikka Toivolan 50-vuotisjuhlaseminaarissa 14.10.2016 pidettyyn esitelmään.
2. Freud- ja Laplanche-sitaattien käännökset englannista ovat kirjoittajan omia.

Kirjallisuus

Ahumada, Jorge L. (2016). Is the nature of psychoanalytic thinking and practise (e.g. in regard to sexuality) determined by extra-analytic, social and cultural developments? Insight under siege: Psychoanalysis in the ‘Autistoid Age’. *International Journal of Psychoanalysis*, 97(3), 839–851.

- Ferro, Antonino** (2016). Freud's "Formulations on the two principles of mental functioning": its roots and development. Teoksessa Legorreta, Gabriela & Brown, Lawrence J. (toim.), On Freud's "Formulations on the two principles of mental functioning". London: Karnac Books.
- Freud, Sigmund** (1900). The interpretation of dreams S.E. V. London: Hogarth Press.
- Freud, Sigmund** (1915a). Instincts and their vicissitudes S.E. XIV. London: Hogarth Press.
- Freud, Sigmund** (1915b). The unconscious S.E. XIV. London: Hogarth Press.
- Hämäläinen, Olavi** (2010). Sisäisen ja ulkoisen välisestä suhteesta. *Psykoterapia*, 29(4), 321–336.
- Laplanche, Jean** (1987). New foundations for psychoanalysis. Oxford: Basil Blackwell.
- Laplanche, Jean** (1997). The theory of seduction and the problem of the other. *International Journal of Psychoanalysis*, 78(Pt. 4), 653–666.
- Ogden, Thomas** (1983). The concept of internal object relations. *International Journal of Psychoanalysis*, 64(Pt. 2), 227–241.
- Ogden, Thomas** (2012). Creative readings: Essays on seminal analytic works. New York: Routledge.
- Sandler, Joseph & Sandler, Anne-Marie** (1998). Internal objects revisited. London: Karnac.
- Scharff, David E. & Fairbairn Birtles, Ellinor** (1997). From instinct to self: the evolution and implications of W. R. D. Fairbairn's theory of object relations. *International Journal of Psychoanalysis*, 78(Pt. 6), 1085–1103.
- Schmidt-Hellerau, Cordella** (2016) Serviceable and consistent: the goal of metapsychology. *International Journal of Psychoanalysis*, 97(3), 785–795.
- Vargas, Fred** (2016). Kuriton mies nurin. 3. painos. Suom. Marja Luoma. Helsinki: Gummerus.